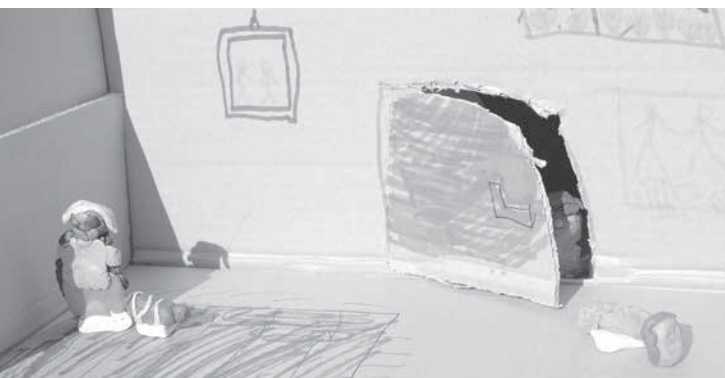

MARGÓ- VÁNDOROK

„Engedjétek meg, hogy jöjjenek, s ha maradni akarnak, akkor maradjanak: hiányoznak nekünk. Engedjétek, hogy legyen közöttünk, németek között félmillió vagy még több roma és szinti. Nekiünk van égető szükségünk rájuk. (...) A segítségünkre lehetnek azzal, hogy megzavarják ezt a nagy rendet itt. Az életmódjukkal igazán megszínezhethetnek valamennyire a miénket. Megtaníthatnak bennünket arra, hogy milyen érdektelenek a határok; mert a romák és szintik tényleg nem ismerik a határokat. A cigányok mindeütt otthon vannak Európában, ők azok, akiknek mi csak képzeljük magunkat: ők született európaiak.” – A Cigányfűró folyóirat Üzenetek Pimodánba című térteremtő rovatából

A cigányság homogénnek tűnő megnevezése megpróbálja leuralni a sokszínűségében megfoghatatlan etnikai jelenlétet. A gyűjtőnév figyelmen kívül hagyja azt, hogy a beás, oláh, romungró cigány mind másképp éli meg saját és csoportidentitását. A fogalom félelmetes különbsége így azokra a vonatkozásokra tolódik, amelyekben éppen használják: én cigány, te cigány, mi ci-

gányok, ti cigányok, ők cigányság. A kívülről és belülről egyaránt használt meghatározás kettős burkot húz a jelenség köré. Hogy az elgondolások és a létezés valósága(i) között mekkora különbségek van(nak), csak akkor tűnik elő, ha a leegyszerűsítő általánosítások, valamint az önmeghatározások ellentétező rendszerben megvalósuló értékítélő diktátumai szembetalálják magukat saját kérdéseikkel. Az egyik burkot belülről hozza létre a cigányság. Saját szabályrendszereket, normákat, rituálékat teremt, hogy „mi-tudatát” kettéosztva képes legyen önmagát elkülöníteni az idegenektől, a kívülállóktól. Ez a sajátos rezerváltság nemcsak identifikáló hatása, hanem védőfunkciója miatt is fontos: kisebbségi összehúzóadás, kultúrpolitikai falanx. A modern demokráciának ezzel szemben olyan alapszavai, mint a tolerancia, testvériség, egyenjogúság, szabadság stb. megtiltották az idegenként történő láttatást, és a befogadás látszatával együtt a jogállamiság létrehozta a saját jogi és kulturális kategóriáit egyfajta eufemisztikus elkülöníthetőség érdekében. A cigány összetartozás középpont nélkülsége az európai nemzetkreatáló ész számára maga a terra incognita. Nincs még egy Európában élő nép, aki ennyire kiadná kezéből a genezisgyártás biztosító köteleit. Nincs csodaszarvas, nincs bűvárkacsa vagy megtalált otthon. Vándortörténetek vannak. A cigány keletkezéstörténet azzal, hogy nem jelöli meg kezdeteit, olyan úrt hagy saját bensőjében, amit a felvilágosult Európa önmaga által teremtett fogalmainak bűvkörében nem tud értelmezni. Sajátos kreatúra az európai. Amíg nincs meg a kategória, addig tagadja, vagy legalábbis nem vesz tudomást a jelenségek létezéséről. Ekkor képződik meg a második burok. Ezt a burkot a többségi társadalom a saját, biztos szereposztó pozíciójából, kívülről teremti meg. A kategória bizonyos fokig uralhatóvá teszi a jelenséget. Ezt mutatják azok a kategóriákból kifejlődő, alig lebomló, veszélyes hulladékaként továbbélő sztereotípiák, amelyek saját életet élve évtizedekig, illetve a cigányság esetében évszázadokig írják elő az elsajátítandó gondolatalkatokat a polgári ész számára. A barbárság

és a civilizált (keresztény) polgár szembeállítására jó néhány évszázada igazolja az európai eszményét: „Miután a próbálkozások – a »cigányproblémát« drákói büntetésekkel megoldani – »csődöt mondtak«, a felvilágosult vezetés más utakat, eszközöket után nézett. (...) Vallásos indíttatású kötelességérzetből vezérelve arra törekedett, hogy a cigányokból megtelepedett »újarasztokat«, »újpolgárokat«, jó keresztényeket neveljen.” Rengeteg európai országban jelentek meg a hasonló vagy jóval súlyosabb rendeletek a *vándornépek* kirekesztésétől a sterilizáción át a módszeres gyilkolásig: 1. A nomád életmód tilalma. (...) 4. A cigány nyelv (romani) betiltása. 5. A cigányok egymás között történő házasodásának betiltása, a vegyes házasságok előnyben részesítése. 6. A vándormesterségek betiltása. (...) 8. Cigány gyermekek magyar parasztszülőknél való elhelyezése, hogy ezáltal, az állami gondozási támogatás ellenében keresztényi nevelésben részesítsék őket. Az évszázadok alatt a különböző kirekesztő, integráló, „megmentő” rendelkezések előbb hagyománnyá változtatták a cigányokról alkotott képet, mint annak a tényleges életmódnak az elfogadását, amelyet a cigányság saját köreiből folytat; „...mert a cigányság története jelentős mértékben annak története, hogy mások mit tettek az ő elkülönülésük felszámolása érdekében...” A cigányság (be)gyűjtőfogalomként kezd el működni Európa tudatában, figyelmen kívül hagyva a fogalom mögötti heterogén többletet. A kategória cselekvő tere így a homogenitásban teszi uralhatóvá és kordában tartottá a létezésből kiszakított jelenségeket. Tulajdonképpen az tűnik ki, hogy a két burok párbeszédképtelen, álláspontjaik ugyanis nem a másik megértésének igényéből fakadnak, hanem az önmeghatározás folyamatos kényszere körül forgolódnak. Így az egyik fél azt kérdezi, *ki a cigány / mi a cigány*, míg a másik oldal azt, hogy *ki az igaz cigány*.

Ezt a kettős burkot akarta megrepeszteni egy 1994-ben induló vállalat, a *Cigányfűró Kisebbség-szellemű Művészeti és Közérzeti Folyóirat*, amely egyfajta avantgárd ékként vetette magát a két oldal közé. „A cigányság egyszer

már »felhasználásra került«, hogy a társadalom rossz gazdasági és kulturális körülményeit közvetve bizonyítsa, de a cigány értelmiség differenciálódása a közvetlen próbálkozások ellenére is vissza-visszarugdosódik az etnikumi sajtóba; s a folklór-unikum illatát követve megint az '56-os, de már második generációs értelmiség bandukol, hogy megírja néprajzi disszertációját rólunk, mint a betyárság jogutódjáról, miközben igenis ki kell nyitni a cigány újságot a nem vér szerinti, a nem téma szerinti, hanem a szellemi rokonok előtt. Ennek a kinyitásnak a konkrét művészi »stílusát« a lelki avantgardizmusban, a szelíd-anarchizmusban, s a mindenkori lázadás aspektusának szak- és szépirodalmi alkotásaiban látjuk.” Az idézett cikk kétszer jelenik meg a folyóirat történetében. Először célkitűzésként, „ars poeticaként” a hivatkozott első számban, a lap első oldalain. Második alkalommal *Végleg – Elköszöntő* címen az utolsó előtti évfolyam (1996/6.) utolsó számában, az utolsó oldalakon. Az újrachívott szöveg teste tulajdonképpen – két szó kivételével – majdhogynem megegyezik. Az első változat *cigányai* a második szövegben a magyarokkal cserélődnek, míg Európát India írja felül. Bár a változtatás küzd saját esetlenségeivel, egyetlen dolog világosan körvonalozódik a két szöveg egymásra íródásában: mi az, hogy kisebbség? A lélekszám mennyiben húzza saját értékítéletét? A lezárásban újramondott folyóirat-kezdést így egyszerre teszi föl szorongató nyomatékosításként kérdéseit, és utal saját elindított hagyományára. Arra a hagyományra, hogy a *Cigányfűró* nem cigány lapként gondolta el magát, hanem a kisebbségi közérzet művészi kifejezőjeként. Ennek egyik szimbolikus kifejezése az, hogy a folyóiratot oldalanként kellett megvenni (oldalanként kettő, később három forintért). Vagyis minden lapért külön kérte a pénzt, ezzel is jelezve, hogy az egész nem veheti át a részek szerepét. A *Cigányfűró* öndefiníciója szerint kisebbség-szellemű és közérzeti folyóirat. *Szellemű* abban az értelemben is, hogy a szellemi gettóba tömörült cigány kirekesztő beszédmódokat éppúgy kíséri és kísérti, mint a többségi társadalmi-szociológiai

horizonton skandálokat. Valamint közérzeti akképpen, hogy a szociológiai, antropológiai, kulturális besorolhatatlanságot nem anomáliaként, hanem művészi erőként használja. Balogh Attila a Roma Műhelyben tartott, főtebb már hivatkozott beszélgetésben kifejtette, hogy maga a *Cigányfűró* nem lehetett volna az a cigányság értékeit, érdekeit tudományos célzattal feltáró szellemi műhely, amely kikerülheti azt a hematológiai problémát, hogy a *mi vérünk*, ha az olyan cigány folyóiratok, mint az *AmaroDrom*, nem képviselik a lokális érdekeket. Azzal, hogy az érdekképviselőnek is megvolt a saját felülete, a *Cigányfűró* elszökhetett a szellemi gettósodás elől, elkerülhette a vérszerződés (le)kötő, determináló bűvkörét, és meg tudta teremteni a saját arcát. „A cigányságot nem mint témát, hanem mint metaforát ajánlja fel a művészi alkotások létrehozásához[.] (...) A cigányság árvasága mint jelkép szintézist alkothat a magyar művészet progresszív kisebbségével[.] (...)” Ez a felajánlás egészen máshová lökte a hangsúlyokat. A *Cigányfűró* nem az irodalmi divatban lelte fel saját aktualitását, hanem a margón rekedtek *máshogy-mondását* használta arra, hogy ezeket a társadalmi többség felől értelmezhetetlen identitásokat kérdőjelként használhassa az őket (ki)utasító társadalom és a művészet felé.

Losoncz Alpár folyóiratokról és a modernitásról szóló előadásában a folyóirat feladatát egy olyan performatív aktusban látta, amely a folyóiratot egy aktualitásban formálódó felületként teszi megragadhatóvá. Ez az aktualitás pedig a *világfolyás* megszakításának vágyából keletkezik. A folyóiratnak az a feladata, hogy felvállalja azt, amit a világ még nem sorolt be, amit nem szelídített meg. Igaz, a *Cigányfűró* épp a másik oldalról indítja saját kérdéseit. Arra kérdez rá, amit a világ már túlságosan is besorolt. Egyszerre kell tehát hagyományt rombolnia és építenie. A kisebbség esztétikáját használja ki, nem pedig a kiszolgáltatottságban megtalálható gazdasági-pénzügyi erőt – holott soha nem tagadta azt sem, hogy szüksége van erre a háttérre. Ám önmagát sohasem keverte alkupozícióba, saját avantgárd szellemi lázadásával kö-

vetelte folyamatosan az autonómiával járó elfogadást. A *Cigányfűró* verbális lázadás volt, amelynek legnagyobb ereje önmaga akarásában teljesedett ki. „Hovatovább, iszonyatosan szegényebbek lennénk a folyóiratok által keltett lázadás nélkül. Hajlok arra, hogy a modern folyóiratok igazi történeteit a lázadások fémjelzik. Ezzel magyarázható, hogy a folyóiratok tiltakozást váltottak ki, gyakran megrendszabályozták őket, mert lázadó kultúrát teremtettek. Elevenségük és a világ folyásával szembeni ellenállásuk, diagnosztikai és prognosztikai teljesítményeik gyakran kikezdték a fennálló társadalmi konszenzust. Társadalmi érzékenységgel léptek fel, mítoszokat romboltak, felvilágosító tevékenységet végeztek, fontos volt számukra a szabadelvűség, értelmezték a valóságot, életben tartották a reflexiót, néha offenzív és robusztus módon, bizony, megkérdőjelezve a fennálló világot. Azt sugallták, hogy másképpen is lehetséges megszervezni az életet, tehát gondolkozzunk el a bennünket meghatározó kényszerekről.” A folyóirat nemcsak mondani akart, hanem rögzíteni is kívánta saját hangjait. Célul tűzte ki a cigány, valamint a kisebbségi érzületben formát kapó művészet kanonizálását, nem elégedett meg azzal a romantikus hagyományszínész szereppel, amit felülről kapott. „Szerkesztői elvnek tartjuk, hogy a kisebbség fogalmát ne csak etnikai szempontból jelenítsük meg – különösen a járványként terjedő, már-már akut származási attrakciók miatt –, hanem szellemi, művészi kisebbségként is, mert a cigányság periférikus léte vészesen hasonlít a művészi, közéleti, az államilag szubvencionált legális halmazokból kiszoruló, kirekesztett, igenis kisebbséget jelentő művészek, gondolkodók léthelyzetéhez.” A folyóirat névének választott tradicionális munkaeszköz elhajlik a műveltetés elől, s ezzel a dinamizmussal önálló életre kel. A cím és a jelkép együttes jelenléte az újra-megnevezés igényévé válik. Egyetlen kézműves eszköz ugyanis nem lehet egy jelenség szimbóluma. (Kettő sem. A sarló és a kalapács összefonódása sem tudta egyesíteni maga alatt a világ proletárjait.)

A kánon fogalmának holdudvarába érve a (kultur)politikai és a társadalmi kérdések egyre feszegetőbbé válnak. Az irodalmi helyosztó ugyanis már nem csupán esztétikai érvek mentén ítéli oda a *kánonkvótákat*. A *Cigányfűró*nak egyszerre kellett felvállalnia a diakrón csapás kitaposását és a folyamatos felszínen maradáást, vagyis a szinkron mélyfúrás impulzív jelenlét-követelését. A szövegek tettelegességig feszítik magukat, sokszor az avantgárd nyelvkereső, nyelvteremtő tendenciái jelennek meg. A folyóirat felvállalta „rangon aluli” irodalmi szövegek közlését is. A jelenlét ugyanis sokkal fontosabb tettek minősült. Az „irodalmi matéria” egyszerre bizonyosság és protekció. Az ellentmondásoknak központi helye volt a lap célkitűzéseiben. A különböző nézőpontok nemcsak megtúrték egymást, hanem egymás felé is fordultak, fel kellett vállalniuk a szembesítést, a párbeszédet. Ennek formai kifejezője a folyóirat közepén lévő pauszpapír. Az átlátszóság lehetővé teszi az egymásba íródást, így a pólusosság tézis–antitézis-szerveződése elveszti a másikkal szemben meghatározott kizárólagosságát. Az 1998. évi 1. szám közepének egyik oldalán egy túlsúlyos *fehér*nő ül, önmagára rakódva, a saját felszerelt konyhájában. A másik oldalon egy vékony afrikai nő üres, ráncos emlőit saját gyermeke préseli. (Amíg nem nyitjuk szét a középső oldalt, úgy tűnik, hogy a fehérnő ül a fekete asszony ölében.) A folyóirat radikális hangot ütött meg. Radikalitása nemcsak erőteljes társadalmi-politikai megnyilvánulásaiban, kisebbség felé irányuló érzékenységében rejlett, hanem abban az igényben is, hogy a cigányság tudományos *külföldi* recepcióját *haza*hozza. A magyar nyelvre fordítás már önmagában gesztus. Ezzel a szociográfiai „happeninggel” a kisebbségi lét dimenzióit is tágította. A *Cigányfűró* a világvonatkozásokat performanszként kezelte, olyan megvalósulásoknak tekintette a lét különböző formáit, amelyek a mozgás és az esetlegesség, valamint a viszonylagosság koordinátaiban vázolják fel magukat. A világ vázlat, amelyben újrarajzolódnak a terek. A politika rítus, akciószínház. A kisebbség közérzet, jótékony kérdőjel.

Bódis Kriszta

VÖLGY

– regényrészlet

Barátságtalan pillantások kísérték, míg mentem befelé a havas főútcán a Völgybe. Senki sem köszönt rám, senki sem szaladt elém, senki sem invitált kávéra, senki sem ölelt át. Nem rohant nevemet kiabáló gyerekcsapat, hogy belém csimpaszkodva, a kezemet fogva, a derekamat átkarolva kérdezzessenek. Nem intettek a felnőttek. Nem állítottak meg, hogy menjek, mert, „csak egymás közt”, mondani akarnak valamit. Kölcsonkérni gyógyszerre, kenyérre. Hogy majd „családikor, gyeseikor, segélykor” megadják. Ellenkezőleg. Elfordultak.

Mélyebbre húzták a kapucnit a homlokukba a kamasz fiúk, a tanítványaim. Sötétén, épp csak súrolt a pillantásuk. Simonka is háttal fordított. Kört zártak az első köznél, háttal nekem.

Egyszer csak a kis Matyi termett előttem, egy vasdarabbal a kezében. Nem vigyorgott, nem dicsekedett, nem pózolt, nem produkálta magát. Állt, mint a cövek, és csak meredt rám. Anyácska berántotta őt az ajtóból. Mögöttük kisurrant Anyácska legkisebb fia. Meztőláb, papucsban szaladt ki a hóba, nekilődött a budik felé. Anyácska bevágta az ajtót. Szemrebbenésre sem méltatott.